

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ЕТИКА ВЛАДИ

У статті досліджується взаємозв'язок політичної культури та етики влади, виявляються шляхи вдосконалення етики представників влади через зміни у політичній культурі суспільства й еліти.

Ключові слова: *політична культура, політична мораль, етика влади, моральнісна саморегуляція, громадянське суспільство, інституціональні зміни.*

Teniana Vasylevska. Political culture and ethics of power. *The article investigates the relationship between political culture and ethics of government, identify ways to improve the ethics of government officials by changing the political culture and elite.*

Keywords: *political culture, political morality, ethics of power, moral self-regulation, civil society, institutional change.*

Спроби пояснювати та змінювати ситуацію в розвитку політичної етики, етики влади в Україні, виходячи лише із перебігу загальноцивілізаційних процесів, не дають результату без звернення до історико-культурної специфіки, особливостей політичної культури нашої країни.

У західній політичній думці теорію політичної культури активно розробляють Г. Алмонд, Дж. Барнс, С. Верба, Г. Екстін, Р. Інглгарт, Дж. Лембрух, А. Ліпгарт та ін. Сьогодні й українські дослідники починають дедалі активніше працювати з цим концептом. Значний потенціал для дослідження етики влади мають розробки з політичної етики західних (К.-О. Апель, Х. Арендт, П. Бурдьє, М. Вебер, Н. Луман, П. Рікер, Дж. Ролз, Б. Сутор, Ю. Хабермас та ін.) та пострадянських (В. Гур, Є. Дубко, А. Єрмоленко, Б. Капустін, В. Малахов, М. Попович, **А. Прокоф'єв**, С. Рябов, Я. Яскевич та ін.) дослідників. Однак тема взаємозв'язку та взаємобумовленості політичної культури та етики влади ще й досі чітко не артикульована у вітчизняному науковому просторі. Певним чином сконцентрувати увагу на постановці цієї проблеми й має на меті представлена стаття.

Якщо спробувати дати узагальнене визначення політичної культури, то – це сукупність історично сформованих і відносно усталених цінностей, поглядів, переконань, почуттів, а також обумовлених ними стандартів і зразків поведін-

ки, що становлять підґрунтя функціонування конкретної політичної системи та визначають ставлення людей до політичної сфери життя суспільства, особливості, рівень і спрямованість їх дій, політичної активності.

Є суттєві заперечення щодо введення в теоретичне поле поняття політичної культури. Вважається, що воно позначає гетерогенний вінегрет речей (Б. Вальтер), що це поняття можна використати, мов «усілякий мотлох», для пояснення всього, чого не можна пояснити ніяким іншим способом [5, с. 524].

І все ж, концепт політичної культури має вагоме значення: він протистоїть суто інституціональному розумінню політики, є суттєвою альтернативою моделі раціонального вибору для пояснення політичної поведінки.

Осмислення політичної культури суспільства:

- відображає певну детермінацію засобів регуляції політичного життя особливостями історичного, культурного розвитку;
- пояснює, чому у різних суспільства виникає різне ставлення до тих чи інших політичних явищ і процесів;
- надає критерії для порівняння політичних налаштувань і політичної поведінки в різних країнах;
- через поняття субкультур дозволяє краще досягнути можливі та реальні «конфліктні зони» у конкретних суспільствах;

Концепт політичної культури відмежовується від теорій, які виходять із того, що національний характер базується на успадкованих психологічних властивостях. Політичну культуру набувають, їй навчаються в процесі політичної соціалізації.

Стосовно розуміння взаємовідносин між *політичною культурою* та *мораллю* існують різні позиції.

1. Моральні аспекти виводяться поза поняття політичної культури, пропонується «розуміти політичну культуру як нейтрально-ціннісну».

Концепт політичної культури, безумовно, не дає оцінок, яка політична культура «краща» за іншу, однак саме явище політичної культури містить у собі цінності, тому й не може бути ціннісно нейтральним.

Потужна нормативно-інтегративна складова політичної культури, що спрямовує поведінку суб'єктів політичного життя, базується саме на певних ціннісних установках.

2. Моральні аспекти політичної культури ототожнюються лише із суто оціночною орієнтацією політичної культури.

Так, політична культура зазвичай розглядається як система засвоєних суб'єктами політичних відносин орієнтацій, що складається з:

- пізнавальної орієнтації – знань та уявлень щодо політичної сфери;
- емоційної орієнтації – почуттів, позитивного чи негативного емоційного ставлення щодо політичних об'єктів;
- оціночної орієнтації – оціночних суджень, уявлень про політичні об'єкти та політичну систему.

При цьому деякі дослідники ототожнюють оціночні орієнтації з моральними аспектами політичної культури.

Нам здається, що таке ототожнення є не зовсім коректним, оскільки мораль не просто оцінює те чи інше явище з позицій добра чи зла, а ще й базується на певних знаннях та уявленнях про це явище й включає в себе почуття (почуття справедливості, милосердя, терпимість тощо).

3. Політичну культуру ототожнюють з політичною мораллю.

О. Мещерякова, наприклад, звертає увагу на те, що термін «політична культура» почав у сучасній політичній мові Німеччини використовуватися як для опису поведінкових методів відносно політики, так і (дедалі зростаючою мірою) як втілення норм політичної дії і мислення, які вважаються демократичними; з часом він все частіше замінює вживані раніше поняття політичний стиль» або політична мораль». Стало звичним у німецькій політиці те, що нормативне вживання поняття політичної культури включає в себе не нейтральне, а позитивне розуміння цінностей цієї культури, але, разом з тим, це призвело до появи таких сумнівних з лексичної точки зору словотворень, як «політичне безкультур'я» [8].

В Україні терміном «політична культура еліти» часто підміняється значно вужче поняття «політична етика», зазначають українські дослідники. У передвиборчій кампанії опоненти постійно закидають один одному брак політичної культури, що загалом відбиває картину неблагополуччя на цьому полі [7].

4. Ми вважаємо, що моральний вимір є суттєвим зрізом політичної культури; він містить у собі цінності, норми,

переконання, моральні почуття, які дозволяють суб'єктам політики пізнавати, оцінювати політичне поле з позицій блага та емоційно реагувати на політичні події й, врешті-решт, зумовлюють їх поведінку.

Політична культура й формується під впливом суспільних трансформацій. Та, в свою чергу, формує суспільні відносини та впливає на перебіг політичних процесів.

Так, політична культура та політична етика живляться ідеалами, цінностями та нормативними установками суспільної моралі. Соціальна етика глибше відчуває та реагує на суспільні запити; раніше, ніж політична етика, фіксує сучасні вимоги до представників влади. Міра гуманності дій влади залежить від ступеня відповідності її установок загальнолюдським моральним цінностям.

У нашій країні тенденція посилення впливу суспільної моралі на політичну культуру та етику влади пов'язана із побудовою відкритого суспільства. З часів розпаду Радянського Союзу в Україні відбулася деінституціоналізація усталеної системи нормативно-ціннісних орієнтацій. Поляризація суспільства, духовна криза, культивування міфу про можливість успіху лише за готовності переступати певні моральні заборони викликають серйозні перестороги щодо духовного здоров'я суспільства. В нинішніх кризових умовах, на жаль, кордони між добром і злом розмиваються й посилюється духовна дезорієнтованість суспільства. Криза моралі призводить до змін у політичній культурі та кризі у етиці влади.

Зміна багатьох провідних ціннісних орієнтацій людей, пошук оновлених духовних основ життя позначаються і на ступені усталеності цінностей представників влади. Оновлену «аксіологію» владних відносин необхідно вбудовувати в ситуацію співіснування *різноспрямованих* світоглядних систем. Широкий спектр інтерпретацій моральних норм, що залежить від соціокультурного контексту, особистих знань і життєвого досвіду індивідів, а звідси і плюралізм багатоманітних «картин світу», спонукають до вироблення толерантного ставлення до різних ідеологій, релігійних доктрин, особистісних поглядів. Однак цій толерантності притаманний ризик перетворення в терпимість до аморальних дій, в духовний релятивізм, байдужість, апатію [3, с. 61–62].

Етика влади залежить і від ступеня цілісності політичної культури суспільства. Якщо представники влади функціонують в рамках своєї замкненої політичної культури,

існує велика вірогідність нерозуміння ними потреб та інтересів суспільства, громадян.

Г. Алмонд вважав, що еліти поділяють політичну культуру не-еліт, оскільки нібито обидва агрегати піддаються тожому процесу соціалізації. А. Ліпгарт та інші дослідники плюралістичних, але олігархічних політичних систем заперечують цю функцію [1, с. 266].

Політична культура України є цікавим феноменом у рамках цієї дискусії. За переконанням академіка РАН Ю. Пивоварова, яке він висловив у лекції «150 років російської свободи», в Російській імперії, до складу якої входили й Українські землі, було два ворожі один одному уклади життя, дві цивілізації, дві культури, які не розуміли одна одну, і лише після 1917 р. на цій території було сформовано єдину «цивілізацію» й політичну культуру. Щодо сучасної політичної культури України та її поділу на культуру еліти та не-еліт, то, безумовно, процес соціалізації «обидва агрегати» пройшли той самий. Однак представники влади все більше відриваються від розуміння потреб, інтересів народу, не розуміють своєї місії та не відчувають політичної та особистої відповідальності. Вимушені констатувати, що нині йде потужна диференціація на політичну культуру так званої еліти та не-еліт.

У ситуації, коли ідеї, що не знаходять відгуку у суспільстві, все ж реалізовуватимуться представниками владних прошарків, так само як і тоді, коли суспільно визнані цінності та норми поведінки не практикуватимуться політичним класом, чиновництвом, існує реальна небезпека відриву аксіологічної системи влади від домінуючих у соціумі цінностей, ментальних установок народу. Внаслідок цього виникатимуть серйозні суперечності у відносинах «влада – народ», ціннісні та цільові розбіжності, конфлікт групових та суспільних інтересів, комунікативні бар'єри.

Якщо в культурі, в політичній культурі широкого загалу існує певна цінність, нехтування нею з боку держави може призвести до суттєвого аксіологічного розриву. Російський політолог С. Кара-Мурза, аналізуючи спроби російської влади «позбутися» патерналістських очікувань населення, пише: народ завжди чекав від держави батьківського ставлення до всіх систем життєустрою Росії, які є витворами народу. Відхід держави від її священного обов'язку не просто потряс людей, він їх образив. Виник конфлікт не соціаль-

ний, а світоглядний, що веде до поділу народу і держави як ворожих етичних систем. Нехтування державою виконанням гуртуючої функції, ціннісний конфлікт з більшістю населення розривають узи «горизонтального товариства» й розколюють ту моральну спільність, яка тільки й може створити «розумну економіку», вважає політолог [4].

Це зумовлює необхідність враховувати особливості тієї чи іншої політичної культури.

Однак тип політичної культури еліти може стати на заваді процесу суспільного розвитку, демократичному поступу, порушувати загально визнані етичні стандарти щодо поведінки представників влади. Наприклад, українські дослідники ведуть мову про існування на пострадянському просторі такого досить небезпечного для демократичного розвитку явища, як неопатрімоніалізм.

Основними рисами неопатрімоніальної інтерпретацій пострадянських політичних режимів називають: формування класу рентоорієнтованих політичних підприємців **i/або** неопатрімоніальної бюрократії; приватне використання державно-адміністративних ресурсів, у першу чергу силової та фінансової функцій держави; вирішальна роль клієнтарно-патронажних відносин у структуруванні політико-економічного процесу; формування в залежності від балансу сил і структури міжелітних союзів основних типологічних форм: бюрократичного, олігархічного та султаністського неопатрімоніалізму [12, с. 17].

У такій ситуації суспільство потребує змін у політичній культурі та етиці представників влади.

Тут можна вести мову про існування таких чинників протидії аморальності влади та підтримки суспільних моральних цінностей та норм, як:

А. Особистісна моральнісна саморегуляція представників влади;

Б. Дієве громадянське суспільство з розвинутою культурою участі;

В. Інституціональні механізми для регулювання неналежної і заохочення належної поведінки представників влади.

А. Перший напрям пов'язаний з *особистісними* моральними чеснотами представників влади. Головний наголос тут робиться на внутрішніх імперативах, моральнісній саморегуляції, творчому самовираженні осіб, уповноважених на ви-

конання функцій держави, місцевого самоврядування й на ступені інтеріоризації ними моральних та професійно-етичних вимог і цінностей.

Розмірковуючи щодо сутності феномену верховенства права, Ф. фон Гаск писав, що «воно ефективно тільки доти, доки законодавець *відчуває свій обов'язок перед ним*» (курсив наш. – Т.В.). І тут же дослідник звертає увагу на те, що «у демократії це означає, що воно не є домінуючим, якщо не являє собою частини моральної традиції суспільства, певного суспільного ідеалу, незаперечно прийнятого більшістю» (цит. за: [11, с. 69]).

Тобто, якщо цінності демократично орієнтованої політичної етики не конкретизувалися у вимоги суспільства до влади, не вкорінені в моральну традицію суспільства, то моральні, налаштовані на втілення демократичних ідеалів політики, залишатимуться одинаками в політичному полі. Тому можна зробити наступний висновок.

Б. Ступінь вкоріненості демократичних цінностей у суспільстві впливатиме на політичну соціалізацію або ресоціалізацію представників влади, на формування у них відповідної політичної культури.

Нагадаємо, що ще в 1963 р. в своїй книзі «Громадянська культура» Г. Алмонд і С. Верба на основі аналізу політичних систем Англії, Італії, ФРН, США та Мексики виокремили три основні типи політичної культури: *патріархальний* (характеризується відсутністю у громадян цікавості до політики), *підданський* (населення розглядає себе не як учасників політичної дії, а як підданих, якими управляють) та *активістський* (відзначається цікавістю та участю громадян у політиці). Дослідники зазначають, що в реальному житті різні типи політичної культури взаємодіють між собою.

На терені більшості пострадянських країн фіксують наявність патріархально-підданського типу політичної культури. Це постає свідченням нерозвиненості громадянського суспільства, недостатньої виробленості механізмів, що стоять на заваді відходу державних органів від принципів пріоритету прав та інтересів особи.

Україна, на наш погляд, за останні роки відійшла від патріархального типу політичної свідомості. Натомість нам ще рано говорити про розвинуту активістську позицію й сформованість громадянського суспільства.

В. Зміни в політичній культурі та етиці влади можливо здійснювати через інституціональні зміни. «У моралі є якісь шанси долучитися до політики тільки в тому разі, якщо будуть працювати над створенням інституціональних засобів для політики моралі», – писав П. Бурдьє в своїй роботі «За політику моралі в політиці» [2, с. 328–329].

Колективні суб'єкти, такі, як спільноти за інтересами, партії, держави, не можуть виконати свою етичну місію, покладаючись на індивідуальну мораль, переконаний Б. Сутор. Моральні вимоги, що ставляться до політики, повинні бути переведені на мову інститутів і у форму законів, а моральні імпульси – перетворені в політичну раціональність. У рамках етики інститутів від політичних діючих осіб необхідно вимагати ведення державного управління відповідно до його змісту й у рамках заданих правил гри. Вирішальною тут є не особиста етика, а етика посади [10].

Однак С. М. Ліпсет звертає увагу, що культурними факторами, пов'язаними з особливостями попереднього історичного розвитку, надто важко маніпулювати. Політичні інститути – в тому числі виборчі системи й конституційний устрій – змінюються з більшою легкістю. Тому ті, хто стурбований укріпленням можливості переходу до стабільного демократичного управління, зосереджують свою увагу на них. Однак, песимістично резюмує дослідник, є небагато доказів того, що зусилля в цьому напрямі призвели до значних результатів [6].

Проте дослідження Д. Патнама з колегами свідчать про можливість досягнення суттєвих змін у політичній культурі протягом нетривалого часу. Так, за 20 років (70–80-ті рр.. ХХ ст.) істотно змінилася політична культура італійської регіональної еліти – ідеологічна непримиренність поступила-ся усвідомленню високої вартості компромісу та практичних умінь, відбулася зміна спрямованості від ідеологічного конфлікту до співпраці, від екстремізму до поміркованості, від догматизму до толерантності, від абстрактної доктрини до практичного урядування, від висловлення інтересів до їх поєднання, від радикальної соціальної реформи до «доброго врядування». Члени рад, констатує Патнам, уже визначили свою роль не стільки як «уважних до», скільки як «відповідальних за», не стільки як красномовні трибуни, що борються за народ, скільки як компетентні довірені загального ін-тересу [9, с. 50, 52].

Такі трансформації стали можливими внаслідок перетворень офіційних інститутів, які й породили зміни політичної поведінки – надання більшої автономії регіонам. Інституціональна реформа регіональної політики привела до іншої соціалізації членів рад та зміни політичної культури регіональної еліти.

Існує тісний взаємозв'язок між політичною культурою, економічним розвитком і стабільною демократією. «Вартості та соціальні відносини взаємозалежні та взаємоутверджуються». Ефективну роботу інституцій пов'язують з «громадянською чеснотою»: «республіка вирощує чеснотливого індивіда, а чеснотливий індивід створює республіку». Погляди і практика становлять взаємоутверджувальну рівновагу. Ефективність інститутів та їхня увага до потреб населення залежить від республіканських чеснот і практики. Соціальне середовище та історія глибоко впливають на ефективність роботи інститутів. Там, де регіональний ґрунт сприятливий, регіони мають підтримку з боку регіональних традицій, але там, де цей ґрунт убогий, нові інституції малоефективні [9, с. 220, 222–223, 290].

Важко не погодитися з Ф. Фукуямом, який зазначає, що здатність створювати та ефективно керувати певними інститутами теж є культурним феноменом [13, с. 32]. Цю думку продовжує Б. Сутор, який вважає, що позиція, згідно з якою діяльність людей звільнена від будь-якої моральної напруги, оскільки суспільна мораль втілена та дійова в інститутах, є хибною, тому що інститути – це не механічно діючі установи, а соціально-культурні духовні утворення. Діючі люди можуть бажати і виконувати задум інститутів або виступати проти нього і зловживати інститутами. У політиці дуже важливою є внутрішня готовність до діяльності відповідно до інститутів. Крім того, політика є особливого роду діяльністю в ситуаціях, що не визначаються і не долаються інституціональними та нормативними даними. Тому політична етика є не лише інституціональною, але ще й ситуативною етикою. Вона повинна задавати питання про моральні якості, якими мають володіти політичні діючі актори [10].

Таким чином, для того, щоб здійснювати перетворення в етиці влади, необхідно враховувати існуючі політичну культуру та традицію й змінювати їх через побудову певних

інститутів, що стоять на заваді неналежній і заохочують належну поведінку представників влади.

1. Байме К. Політичні теорії сучасності / Клаус Байме, пер. з нім. М.Култаєвої та М. Бойченка. – К. : Стило, 2008. – 396 с.
2. Бурдьє П. Социология политики / П. Бурдьє; пер с. фр. – М. : Socio-Logos, 1993. – 336 с.
3. Василевська Т. Е. Особистісні виміри етики державного службовця : монографія / Т. Е. Василевська. – К. : НАДУ, 2008. – 336 с.
4. Кара-Мурза С. Государственный патернализм – цивилизационное измерение [Електронний ресурс] / С. Кара-Мурза. – Режим ДОС-тупу : <http://orossii.ru/content/view/174/10015/> – Назва з екрана.
5. Короткий оксфордський політичний словник / [за ред. І. Макліна, А. Макмілана, пер. з англ. ;] – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. – 789 с.
6. Липсет С. М. Роль политической культуры [Електронний ресурс] / С. М. Липсет. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Vuks/Polit/Article/lip_rol.php – Назва з екрана.
7. Литвин В. Політична культура українського суспільства: традиції та сучасність / В. Литвин // Столичные новости. – 2002. – №10. – 19–25 березня. – С. 3.
8. Мещерякова О. М. Политическая культура Германии до и после воссоединения [Електронний ресурс] / О. М. Мещерякова. – Режим доступу : <http://www.humanities.edu.ru/db/search.html?kw=10230> – Назва з екрана.
9. Патнам Р. Д. Творення демократії: Традиції громадянської активності в сучасній Італії / Р. Д. Патнам, Р. Леонарді, Р. Й. Нанетті; пер. з англ. В. Ющенко. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 302 с.
10. Сутор Б. Малая политическая этика / Б. Сутор // Б. Сутор. Политическая и экономическая этика / [пер. с нем. С. Курбатовой, К. Костюка.]. – М.: Гранд; Фаир-Пресс, 2001. – С. 29–177.
11. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / Браян Таманага; пер. з англ. А. Іщенка. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2007. – 208 с.
12. Фисун А. А. Демократия и неопатримониализм в современных теориях политического развития: дис. ... д-ра. полит. наук : 23.00.01 / Александр Анатольевич Фисун. – Харьков, 2008. – 434 с.
13. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма ; [пер. с англ. Д. Павловой, В. Кирющенко, М. Колопотина]. – М. : АСТ ; АСТ Москва ; Хранитель, 2006. – 730, [6] с.